

TÜRKMEN EDEBİYATI TARİHİ

1. Cilt (Orta Asırlar Devrinin Edebi Mirası) İlim Neşriyatı, Aşgabat, 1975, 480*

Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY**

"Türkmen Edebiyatı'nın Tarihi" isimli eser, altı cilt olarak hazırlanmış, bu ciltlerden bazıları da iki kitap halinde düzenlenmiştir. Eserin ilk üç cildi Bolşevik ihtilâline kadar geçen zaman içindeki Türkmen edebiyatından bahsetmektedir. Son üç cilt ise ihtilal sonrası Türkmen edebiyatını ihtivâ etmektedir.

Burada üzerinde duracağımız kısım 1. cilt ve 2. cildin 1. kitabıdır.

1. ciltte yer alan "Sözbaşı"nda ilk üç ciltte yer alan konular ve bu konuların ciltlere taksimi söz konusu ediliyor. Buna göre; 1. cilt: "Orta Asırlar Devrinin Edebi Mirası"nı, 2. cilt: "18. Asır Türkmen Edebiyatı"nı, 3. cilt ise, "19. asır ve 20. asrın başlarının Türkmen Edebiyatı"nı içine alıyor. Birinci ciltte 18. asra kadar olan devir, bölümlere ayrılırken ilk devir denilen 8.-10. asır, 10.-12. asır ve 13.-14. asır birer bölüm halinde ele alınmış, 15., 16, 17. asır da yine müstakil birer bölüm olarak düzenlenmiştir.

Sözbaşı'nda edebiyat tarihi yazılırken, "... ilmi, marksistlik-lenincilik nokta-yazarından..." (s.6) konuların işlendiği belirtilmiştir. Orta asırlar edebiyatından bahsedilirken sadece Türkmen edebiyatıyla sınırlı kalmadığı, diğer Türk boylarına mensup şahsiyetlerden de (Nevâî, Fuzûlî vs.) geniş bir şekilde

bahsedildiği ve bu arada Türk edebiyatına tesir eden Ömer Hayyam, Sâdî, Câmî, Hâfız gibi İranlı şâirlere de yer verildiğinden söz ediliyor. Ayrıca Karacaoğlan, Kadı Burhanettin gibi şahsiyetlere Türkmenlerin Anadolu'da yetiştirdiği ünlü şairler, Mahmut Kâşgâri, Ali, Horezmî, Nesimî gibi edebiyatçılara da Türk boylarına tesir eden kişiler olarak yer ayrıldığı anlatılıyor. Hoca Ahmet Yesevî gibi dini-tasavvufî eserler veren şahsiyetlerin, sadece o zamanki edebî durumu göz önüne getirmek için esere alındığı kaydediliyor. Yine Nevâî ve Fuzûlî'nin de aynı maksatla edebiyat tarihine girdikleri belirtiliyor.

Esere alınan şahsiyetlerin yalnız Türkmenlerin yaşadığı bölgelerle sınırlı olmadığı, Orta Asya, Kafkasya, Küçük Asya, Irak, Hindistan ve İran'da yaşayan Türkmenlerin ve diğer Türk boylarının arasında yaşayan ediplerin de esere alındığı belirtiliyor. Sonra da bunların hepsinin Türkmen edebiyatına tesir ettikleri vurgulanıyor. Ancak her coğrafyanın kendine mahsus bir edebiyat vücuda getirdiği de ifade edilerek, ayrı ayrı coğrafyalarda yaşayan edebiyatların bazı farklılıklar arz edeceği kaydediliyor.

"Sözbaşı"nda Türkmen edebiyatı analiz edilirken, başlangıcı olarak 8.

* (Sorumlu Redaktör: S.A. Garriyev, Diğer redaktörler: A. Mulkamanov ve M. Övezgeldiyev) (Yazarlar: Prof. İ.S. Braginskiy (Tacikistan SSR İA, Filoloji Doktoru); Z.B. Muhammedova (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Doktoru); S. A. Garriyev (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Doktoru); G.Yu. Aliyev (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı); S. Durdıyev (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı); A. Meredov (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı); A. Mulkamanov (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı); T. Nepesoy (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı); A. Oraztaganov (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı); Ö. İlyasov (Türkmenistan SSR İA., Filoloji Asistanı).

** PAÜ. Eğitim Fak. Öğr. Üyesi.

yüzyıl esas alınmakla birlikte bu yüzyıldan öncesinin de var olduğunun bilinmesi isteniyor.

Halk edebiyatı ile ilgili olarak "Türkmen edebiyatının tarihi, Türkmenlerin halk şiiri geleneği ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bizim edebiyatımızın gelişip kemâle ermesinde "Koroğlu" destanının, "Şahsenem-Garip", "Sayatlı Hemra" gibi hikâyelerin, folklorumuzun diğer türlerinin -masalların, halk aydımlarının, nagılların, atalar sözünün ve diğerlerinin rolü oldukça büyüktür." (s.8) denilerek Türkmen folkloru hakkında (Türkmen Halk Dörediciliği, Aşgabat, 1967) isimli eserin çıkması dolayısıyla folklor bahsinin edebiyat tarihinin 1. cildine alınması belirtiliyor.

1. cildin girişinde (s. 11-18) 8.-17. asır Türkmen edebiyatı tarihiyle ilgili ilk çalışmanın bu eser olduğu kaydedilerek, "Herhangi bir edebiyatın tarihini yazmak için, ilk önce, ayrı ayrı yadigarları yazarların sanatkârlıklarını monografik olarak geniş şekilde ortaya koymak, özellikle Türkmen edebiyatı söz konusu olduğunda ise 14.-17. asırlardaki edebî yadigarlıkları öğrenmek gerekir." (s.11) denilmektedir. Bu devire ait malzemenin hayli dağınık olduğu ve gerekli olan bilginin bu kaynaklarda saklı olduğu da vurgulanmaktadır. Daha sonra "TSSR IA'nın Magtımkuh Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Elyazmalar Bölümü"nde orta asırlardaki Türkmen edebiyatını ve halk mahsullerini ihtivâ eden elyazma koleksiyonlarının bulunduğu bildirilmektedir.

Eser hazırlanırken Leningradlı şarkiyatçılar tarafından hazırlanan ve Arap, Fars ve Türk yazarlarının orta asırlar hakkında verdikleri bilgilerin bulunduğu "Türkmenlerin ve Türkmenistan'ın Tarihi Boyunca Materyaller" isimli iki ciltlik eserden istifade edildiği kaydediliyor.

"Türkmen Edebiyatı'nın Tarihi" hazırlanırken metot ve muhtevayla alakalı olarak Y. E. Bertels'in görüşlerinden faydalandığı görülmektedir. Bertels, Türkmen edebiyatının başlangıcı konusunda "Türkmen Halkının Edebî Geçmişi" (Sovyet Edebiyatı, 1941, Nu. 9-10) isimli yazısında; "Biz hangi edebî mah-

sullere Türkmen edebiyatı diyebiliriz? Türkmen edebiyatı, Türkmen diliyle kaleme alınmış mahsullerden ibarettir diye de cevap vermek mümkündür. Ama bu doğru mudur? Kriter olarak hangi Türkmen ağzını alabiliriz?" diye sormaktadır. Aynı yazar, yine 18. asırdaki Türkmen klasiklerinin dilinin bugünkü Türkmenceden çok ayrı bir şey olduğunu, o devirde Orta Asya'da konuşma dillerinden ayrı olarak bir yazı dilinin varlığını da ilâve etmektedir. Yazara göre, Türkmen edebiyatının tarihini öğrenebilmek için sadece Türkmen veya diğer Türk edebiyatlarını değil Arap ve Fars edebiyatlarını da göz önünde bulundurmamak gerekir. İşte edebiyat tarihine "Orhun Kitabeleri" ile başlanması, bütün Türk edebiyatlarının bilinen kaynağının bu kitabeler olması dolayısıyladır. Zaten eserde, kitabelerin, "Mahmut Kaşgari'nin, "Yusuf Balasagunlu'nun, bütün Türk boylarında gelişen edebiyatların kaynağı olduğu bildiriliyor. Fuzulî'nin, Neyayî'nin bir boyun edebiyatıyla sınırlandıramayacağı, bunların aralarında sarsılmaz bir bağın var olduğu, aynı şekilde Azadî üzerinde de Ahmet Yesevî'nin, Nizâmî'nin tesirinin bulunduğu ifade ediliyor.

Giriş bölümünde daha sonra Türkmen edebiyatının 16.-17. asırlarda Farsça'dan çok faydalandığı, bu durumun 11. asırdan başlayarak bütün Türk edebiyatında gittikçe arttığı belirtiliyor.

Türkmen Edebiyatının Tarihi'nin 1. cildinde ilk bahis "8.-10. asırların Edebiyatı" ismini taşıyor. (s. 19-29) Bu bölümde ilk önce bugünkü Türkmenistan topraklarının 5.-6. asırlarda İran'ın nüfuz dairesinde bulunduğu, İskender'in ise İranlıların bu nüfuzunu sona erdirdiği ve daha sonra bu topraklarda Türklerin yerleşmeye başladığı anlatılıyor. Bu kısa bilgiden sonra "Köktürk Kitabeleri"nden (Gadımı Türki Yazgı Yadigarlıkları) bahsediliyor. Malov neşrine istinaden verilen bilgilerde, kitabelerin muhtevası, Kültegin ve Bilge Kağan'ın kişilikleri dile getiriliyor. Kitabelerde Türk milletine verilen öğütlere dikkat çekilerek anlatılan olayların tarihi kaynaklarla da uygun olduğu belirtiliyor. Kitabelerdeki dil ve üslup üzerinde de durularak, bu me-

tinlerin oldukça mükemmel olduğu, "ilk Türk aydınlarının izlerini taşıdığı" iddia ediliyor.¹

Bu kısımda daha sonra Arap ordularının Türkistan seferleri ve Türklerin müslüman olmaları anlatılarak, bu devirde yetişen büyük Türk âlimlerinden de örnekler veriliyor.

"XI-XII. Asırların Edebiyatı" Bölümü ise "Türki Dildeki Edebiyat" (s. 30-58) ve "Farsî Dildeki Edebiyat" (s. 58-126) diye ikiye ayrılmıştır. "Türki Dildeki Edebiyat" kısmında "Yusuf Balasagunlu'nun "Kutadgu Bilig"i, "Kaşgarlı Mahmut'un "Divanu Lugati't-Türk"ü geniş bir şekilde ve örneklerle ele alınmıştır. Bu kısımda son olarak Hoca Ahmet Yesevi yer almaktadır. "Farsî Dildeki Edebiyat" kısmında ise ilk önce Selçuklular çağındaki Farsça edebiyat üzerinde geniş bir değerlendirme yer almış, daha sonra ise sırayla "Fahreddin Gurgeni", "Muizzi", "Ayhadeddin Ali Enveri", "Ömer Hayyam" ve "Türkmen Edebiyatı" isimli bahisler sıralanmıştır. Ömer Hayyam'ın şiirleriyle Maktumkulu'nun şiirlerinden örnekler verilerek bunların benzer yönleri dikkatlere sunulmuştur.

XIII-XIV. asırda ise, Ali'nin Kıssa-yı Yusufu, Mahmut Pehlivan, Yunus Emre, Kadı Burhaneddin, Kutb ve Hüseyin Şirin, Sâdi ve Türkmen Edebiyatı, Hâfız-ı Şirazi ve Türkmen Edebiyatı konuları ele alınmıştır. Bu kısımda en çok üzerinde durulan şahsiyetler Yunus Emre (s. 152-182) ve Kadı Burhaneddin (s. 182-223)'dir. Yunus Emre'nin Divan'ı ve Risâletü'n-Nushiyye'si teferruatlı bir şekilde ele alınarak onun fikirleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Yunus'un şiirleriyle Maktumkulu'nun, Hatayî'nin şiirleri karşılaştırılarak, bu şairlerdeki ortak söyleyişler ortaya konulmuştur.

"XV. Asır Edebiyatı"nda ise ilk önce Nesimi anlatılmıştır. Nesimi hakkında Türkiye'de halk arasına anlatılan bir rivayet nakledildikten sonra onun bütün Türkmenler tarafından bilindiği, Maktumkulu'nun şiirlerinde sık sık yer aldığı ve Nurmuhamet Andalip'in onunla alakalı olarak "Nesimi" manzumesini yazdığı kaydedilmiştir. Nesimi bahsinde "Hurûflik" meselesi ele alındıktan sonra

şiirlerindeki tema örnekleri izah edilmiştir.

Bu kısımda "Abdurrahman Cami ve Türkmen Edebiyatı" da kısaca ele alınmıştır. Ayrıca bu kısımda Nesimi ile birlikte en geniş yer ayrılan konu "Nevâî ve Türkmen Edebiyatı"dır. Nevâî'nin bütün Türk dünyasındaki şöhretine paralel olarak Türkmen edebiyatı üzerindeki tesiri de oldukça büyüktür. Türkmen Edebiyatı'nın Tarihi'nde de Nevâî bahsinde onun "Mecâlisü'n-Nefâis" adlı eserine de geniş yer ayrılmıştır. XV. asır, "Şehinşah Karakoyunlu-Hakiki" ve "Vefâî"ye ayrılmıştır bölümlerle sona ermektedir.

"XVI. Asır Edebiyatı"nda ise önce umumî bilgi verilmiş, Harezmi ve Buha-ra'daki, Safevîlerdeki ve Hindistan'daki edebiyattan bahsedildikten sonra "Bayram Han" ve "Yolgulı Enis"ye yer verilmiştir. Bu kısımda son olarak Fuzûlî'nin Türkmen edebiyatı üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir.

"XVII. Asır Edebiyatı"nda ise yine önce umumî bilgi verilmiş ve "Berhudar Türkmen" ile "Karacaoğlan"dan söz edilmiştir. Türkmenler, Karacaoğlan'ı kendilerinin Anadolu'daki bir temsilcisi saymaktadırlar. Bu sebeple Karacaoğlan'dan uzun uzun bahsedilmiş, diğer Türkmen şairleriyle mukayese edilmiştir. (s. 439-477)

"Türkmen Edebiyatı'nın Tarihi"nin II. cildinin 1. kitabında XVIII. asır Türkmen edebiyatının ana hatları "Giriş" kısmında anlatılmıştır. (s. 5-36). Giriş'ten sonra "Dövlätmemmet Azadı'nın "Devletmehmet Azadı) sanatkarlığı ve "Behiştname" manzumesi üzerinde durulmuştur. (s. 37-82). "Nurmuhamet Andalip" bahsinde ise şairin "Leyli-Mecnun", "Yusup-Züleyha" isimli hikâyeleri, "Oğuzname", "Sağdı Vakkas" ve "Nesimi" manzumeleri ile alınmıştır. (s. 83. 179). II. Cildin 1. kitabında son olarak "Şabende" yer almıştır. Onun şiirleri, temalarına göre tasnif edilerek incelenmiştir. Ayrıca onun "Gül-Bülbül", "Şabehram" ve "Hocamberdi Han" hikâyeleri teferruatlı bir şekilde gözden geçirilmiştir. (s. 180-261).

"Türkmen Edebiyatı'nın Tarihi"nin

1. cildiyle 2. cildinin birinci kitabından bahseden bu yazı, eseri bütün yönleriyle ele alıp değerlendirmek iddiasıyla yazılmadığı için, sadece eserin gayesinden ve mazmunundan ana hatlarıyla bahsetmektedir. Eseri daha teferruatlı ve tenkidli bir şekilde tanıtmak elbette ki faydalı olacaktır. Ancak bu, daha uzun bir çalışmanın konusudur. Bu çalışma yapıncaya kadar, eserden kısaca bahsetmeyi, Türkmen edebiyatı hakkında hayli yetersiz bilgiye sahip olan Türk okuyucusu için -bir kaynak göstermek açısından- faydalı addettik. Ancak yine tekrar etmek gerekir ki bilhassa Türk edebiyatıyla meşgul olanlara, Türkmen edebiyatıyla ilgili derli toplu bilgi verebilecek olan bu eserin geniş bir şekilde ele alınıp tanıtılması gerekir. Eserin gerekli görülen yerlerinin Türkiye Türkçesine kazandırılması da pratik bir fayda sağlaması açısından teklif edilebilir.

Yazımın gayesiyle ilgili bu izahtan sonra, bahsettiğimiz bu eserin ilk iki cildiyle ilgili bir kaç noktaya daha temas etmek gerekir.

Eser, kitabelerden 20. yüzyılın ortasına kadar olan devirde bir Türkmen edebiyatının varlığından hareketle kaleme alınmıştır. Bu itibarla bütün Türk edebiyatının ve Türk dilinin ilk mahsul-leri kabul edilen "Bengü Taş Devri" Türkmen edebiyatının da kaynağı sayılmıştır. Bizim "Müşterek Orta Asya Edebi Dili"nin mahsulleri saydığımız Karahanlı ve Harzem devri eserleri de ya Türkmen edebiyatı içerisinde gösterilmiş ya da bu eserlerle Türkmen edebiyatı arasında çok yakın bir ilgi kurulmuştur.

Eserde sadece bugünkü Türkmenlerin geçmişten günümüze kadarki edebî mahsulleri ve edebiyatçıları yer almamış, çerçeve daha geniş tutularak hemen hemen bütün Türk klasikleri isabetli bir şekilde anlatılmıştır. Mukayeseli metodun gereği olan bu durum, hem Türkmen okuyucusuna bütün bir Türk edebiyatını öğrenmek fırsatını vermiş hem de Türk edebiyatının boylara göre, edebiyat anlayışlarına göre ve devirlere göre parçalanma yanlışlığının önlenmesine sebep olmuştur.

Eserde devirler içinde Türkmen ede-

biyatı anlatılırken bilhassa 10. asırdan sonra birbirine her yönden tesir etmiş olan Türk ve Fars edebiyatlarının birlikte ele alınışı, okuyucunun Türkmen ve Türk edebiyatının mahiyetini kavramasına yardım etmiştir.

Devirler, şahsiyetler ve eserler anlatılırken çok sayıda örnek verilmesi de okuyucuyu kuru bilgiyle sıkılmaktan alıkoymuştur. Bir diğer husus da zaman içinde klasiklerin birbirlerini nasıl etkilediğinin örneklerle gösterilmesidir. Bu husus, farklı coğrafyalardaki Türk klasiklerinin bütün Türk coğrafyasında ne kadar çok tanındığını ve bu arada nasıl bir kültür ağı ördüğünü göz önüne serer.

Eserde devirlerin sosyal ve siyasi yönleri de ele alınmış, tarihî bilgiler verilmiştir. Aynı şekilde şahsiyetlerin fikirlerinden ve eserlerin sosyal muhtevasından da bahsedilmiştir. Bu konuda 1. Cildin "Sözbaşı"nda açıklandığı üzere "Marksist-Leninist" bakış açısı esas alınmıştır. Yer yer gözümüze çarpan bu durum, elbetteki edebiyat dünyasına girmek için zorluk çıkarmakta ve edebî esere edebî açıdan yaklaşmamızı önlemektedir. Siyasî olan bu bakış açısının ilmi bir sahaya inhisar etmesi, -eğer şartlar gereği yapılıyorsa bile- elbette mahzurdur.

Eser hazırlanırken çok sayıda kaynaktan istifade edildiği anlaşılmaktadır. Bu eseri hazırlayanların ellerinde Sovyet Türkologlarının çalışmaları, Türkiye'deki belli başlı yayınların ve Türk edebiyatıyla ilgili tarihî bilgilerin bulunduğu nu anlıyoruz. Bu ise eserin kıymetini artıran bir husustur.

DİPNOTLAR

- (1) T.E.T. I, s. 24 "İ.V. Stebleva, Kül Tegin'e bağışlanan tektatın ayrı ayrı satırlarına Türk halk aydınlarının tesir ettiğini açıklamıştır. Bu metinlerde alliterasyonların, mukayeselerin, metaforların, epitetlerin, allegorilerin sıklığı, kafiyelerin olması kadimi Türk tayfalarında Türk folklorunun tasirindeki sanat mahsulü şiir geleneğinin olduğunu ispat ediyor. Şiir hükmünde gözden geçirilen metinlerin kendine has söz ölçüsünü ihtiva etmesi, Türkçe şiir kaidelerine mahsus olan hem ses hem ritmik kuruluşu belli bir tertibe ayduralmağa çalışılan metnin açıkça dört satırlı şiire bölünebileceğini İ.V. Stebleva'nın "VI-VIII. Asırların Türki Poeziyası" isimli çalışması gösterdi." (İ.V. Stebleva, Poeziya Tyurkov VI-VIII v.v. (VI-VIII y.y.), Moskova, 1966.)